

CUVINTE ȘI EXPRESII DISPĂRUTE DIN LEXICUL GASTRONOMIC ROMÂNESC ACTUAL

A FEW WORDS NO LONGER EXISTING IN PRESENT-DAYS
ROMANIAN GASTRONOMIC VOCABULARY

(Abstract)

This text deals with a few words which have disappeared from contemporary Romanian language; these words have been identified in two cookbooks which came out in Moldavia in the latter half of the 19th century. The author wishes to draw attention to various lexemes, meanings, and lexical evolutions which have not focused the researchers' interest so far, as well as to the necessity to study (old) cookbooks from a linguistic perspective.

Cuvinte-cheie: lexic, creație lexicală, sens, etimologie, dicționare.

Key-words: lexicon, lexical creation, meaning, etymology.

Textul de față se ocupă de câteva cuvinte astăzi dispărute, identificate în două cărți românești de bucate apărute în Moldova în secolul al XIX-lea. Două dintre aceste lexeme, *analoghisi* și *analoghica*, au fost formate pe teren românesc dintr-un radical grecesc – după cum vom vedea, în cel de al doilea caz este posibilă și ipoteza calcului parțial –, iar cel de al treilea, *lambricarisi*, este, probabil, un împrumut după neogreacă. Acestor verbe li se adaugă formula *în analogie*, greu traductibilă în limbajul (gastronomic) contemporan cu sensul pe care îl are într-o carte de bucate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Prin acest text, dorim să atragem atenția asupra câtorva lexeme, sensuri și evoluții lexicale care nu s-au bucurat de interesul cercetătorilor până în momentul de față, ca și asupra necesității de a studia cărțile românești (vechi)

de bucate din perspectivă lingvistică, deoarece acestea scot în evidență o serie de particularități interesante ale lexicului, ale gramaticii și ale retoricii de care uzează limba română în diferite etape ale evoluției sale, nu numai în sfera culinară.

Astfel, încă de la început, se impune precizarea că lexemele *analoghisi* și *analoghica* nu fac parte din lexicul gastronomic propriu-zis; discutarea lor aici se explică prin faptul că aceste lexeme se întâlnesc (și) în cărți de bucate.

Analoghisi, analoghica

Textul pe care îl vom lua în considerare în cele ce urmează este una dintre primele lucrări gastronomice cunoscute în spațiul românesc: este vorba de traducerea unei cărți de bucate franțuzești, publicată la editura „Albina” din Iași în 1846¹. Scrierea se intitulează *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al curții Franței*,² potrivit pentru toate stările și traduce o carte de bucate apărută la Paris cu un an înainte. Autorul traducerii este postelnicul Manolachi Drăghici. Textul postelnicului – transcris, evident, în alfabet latin – a fost republicat în 2005 la editura ieșeană „Opera Magna” de Olga Rusu și Constantin-Armand Vizitiu. Aceasta este ediția din care vor fi excerptate citatele de mai jos.

Revenind la verbele anunțate în titlul acestui subcapitol, *analoghisi* apare la Manolachi Drăghici în rețeta nr. 487: „Închețatele se fac din zama de poame pregătită cu zahăr și încheată prin întrebuițare de ghiață pisată mărunțal, amestecată cu sare și silitră, *analoghisindu-să* după următorul chip: la 300 dramuri sare să amestecă 700 dramuri silitră și șase ocă de ghiață” (Drăghici [1846] 2005: 275).

Postelnicul a tradus astfel rețeta autorului francez, al cărei text original preciza: «glace bien pilée et mêlée de sel commun et de salpêtre dans la

¹ Prima carte de bucate tipărită pe teritoriul românesc a fost *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte treburi gospodărești*, publicată de Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi la Cantora Foaiei Sătești în 1841, reeditată apoi un an mai târziu sub aceeași egidă și republicată la editura ieșeană „Albina” în 1846, an în care, la aceeași editură, a apărut și traducerea lui Manolachi Drăghici. Totuși, după cum este evident din lectura comparată – nedetaliată aici – a celor două texte, postelnicul nu a citit lucrarea originală a celor doi autori moldoveni, mai exact, compilația lor după rețete predominant franceze, cu original neidentificat.

² După cum semnaleză autorii ediției din 2005, Robert era, probabil, fostul bucătar al prințului de Condé, iar lucrarea tradusă de postelnic se intitula *La grande cuisine simplifiée, art de la cuisine nouvelle mise à la portée de toutes les fortunes suivie de la Charcuterie, de la Pâtisserie, de l'office, des Conserves de légumes et précédée d'un Dictionnaire de Cuisinier*. Acest din urmă text este disponibil în ediție electronică.

proportion d'un kilogramme de sel et d'un demi-livre de salpêtre pour huit kilogrammes de glace» (Robert p. 372).

Confruntând traducerea cu originalul, constatăm că gerunziului *analoghisindu-să*, folosit de postelnic, nu îi corespunde niciun verb în textul francez. Traducătorul a folosit forma verbală amintită pentru a reda locuțiunea adverbială «dans la proportion de».

Dicționarul-tezaur traduce verbul *analoghisi*, la care a recurs postelnicul, prin verbele și locuțiunile verbale franceze «répartir, partager d'après une certaine proportion» și îl echivalează cu „a repartiza, a impune după o anumită proporție” și precizează că provine din neogrecescul *analogón*. Este exact sensul în care a fost folosit lexemul în citatul de mai sus.

Prin urmare, verbului *analoghisindu-să*, folosit de postelnic, i-ar corespunde, într-o reformulare contemporană a aceleiași rețete, o exprimare de tipul: „Îngheteatele se fac [...] socotind cantitățile în felul următor”.

Desigur, terminația *-isi*, care este specifică radicalului aoristului grecesc și este preluată de o serie de infinitive românești de conjugarea a IV-a la forma de infinitiv, dintre care unele (*economisi*, *irosi*, *molipsi*, *plictisi*) se păstrează și în limba română literară contemporană, ne face să presupunem că verbul *a analoghisi* este, într-adevăr, de origine neogreacă și a pătruns în limba română în secolul al XVIII-lea.

Totuși, o asemenea ipoteză nu se verifică. Verbul *analoghisi*³ este format pe teren românesc, fiind derivat de la substantivul neogrecesc *analogón* (cf. DLR) prin adăugarea sufixului *-isi*, menționat mai sus⁴.

Un asemenea tip de derivare a fost descris, printre alți lingviști, de regretatul Theodor Hristea în *Sinteze de limba română*: „[...] derivarea [...] are întotdeauna caracter sistematic, întrucât pe baza câtorva modele mai uzuale și cu ajutorul unui număr relativ mic de afixe se pot forma sute și chiar mii de cuvinte, pe care le înțelegem ușor tocmai fiindcă sunt construite după niște tipare preexistente și în conformitate cu anumite reguli pe care le-am deprins încă din copilărie” (Hristea 1972: 26-27).

³ În neogreacă există verbul tranzitiv deponent *αναλογίζομαι*, cu sensurile: 1. a rememora, a-și aduce aminte; 2. a socoti bine, a cântări argumente (cf. Babiniotis 1998; Brad-Chisacof 2007). De la acesta, apariția unui verb românesc *analoghisi* nu este însă firească, deoarece aoristul este *αναλογίστηκα* (analoghistica), deci radicalul grecesc are un *-t* în plus. Tot în neogreacă există și verbul intransitiv *αναλογώ*, cu sensurile: 1. a corespunde, a reprezenta; 2. a-i reveni, a fi partea cuiva (cf. Babiniotis 1998; Brad-Chisacof 2007). Nici de la acesta un rom. *analoghisi* nu este firesc, deoarece etimonul nu se folosește la aorist, de unde provin rom. *-ăși*, *-isi*, *-osi*, ci numai la imperfect, *αναλογούσα* din care ar rezulta un *analogusi*.

⁴ Pentru precizările privitoare la cuvintele grecești și pentru indicațiile bibliografice aferente, îmi exprim gratitudinea față de dr. Lia Brad-Chisacof.

Așadar, în cazul verbului românesc *analoghisi* (a cărui primă atestare, conform DLR și DELR, datează din 1804), intervine un proces de adăugare a unui sufix productiv în română care are marca [+grecesc] la substantivul *analogón*, indicat de dicționarul-tezaur drept sursă a verbului românesc în discuție.

Înainte de a continua analiza, este util să ne amintim că traducerea lui Drăghici a fost unul dintre primele cazuri – al doilea, cunoscut până acum – în care rețetele de mâncăruri erau consemnate în scris și destinate tiparului. Este însă de domeniul evidenței că rețetele au circulat și până în acel moment, măcar verbal dacă nu și în scris, s-au transmis din mamă în fiică, din generație în generație etc. Și este la fel de probabil că verbul *analoghisi*, înregistrat, de altfel, în dicționare, deci departe de fi fost inventat de postelnic, făcea parte din uzul limbajului gastronomic din acea vreme.

Pe de altă parte, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, în limba română se manifestă și tendința de a înlocui cuvintele de origine neogreacă cu lexeme provenite din latină sau dintr-o limbă romanică.

Revenind la postelnicul Manolachi Drăghici, constatăm că, în același volum, autorul a recurs și la un verb derivat în limba română dintr-un adverb grecesc, *αναλογικά*, „în mod proporțional”: *a analoghica*, neînregistrat în niciun dicționar al limbii române: „Pune-i drojdii îndestule care să fie bune și proaspete, *analoghicând* acestea după făină, precum și după câtimea de mai sus” (Drăghici [1846] 2005: 224).

Și de această dată, verbului folosit de traducător îi corespunde locuțiunea substantivală „en proportion de”, echivalentă semantic locuțiunii franceze „dans la proportion de”, folosită de Robert în paragraful citat anterior. Așa cum constatăm dacă examinăm în paralel textul-țintă și textul-sursă, postelnicul nu a făcut o traducere *ad literam*: «Mettez sur le tour à pâtes une livre et demie de farine, prenez-en le quart pour faire le levain, comme il est expliqué à la brioche, mettez-y un peu plus de levure en proportion de la quantité de farine ...» (Robert 1846: 301).

Un traducător contemporan al rețetei lui Robert ar spune, foarte probabil: „Pune drojdie suficientă, *în funcție de* cantitatea de făină”.

Pentru a explica prezența verbului *a analoghica* în textul traducerii, putem presupune că Manolachi Drăghici era conștient, fie și în mod pasiv, de tendința grecismelor – oricum, a multor verbe formate cu sufixul *-isi* – de a ieși din limba română literară, iar acest fenomen l-a făcut fie (1) să creeze un sinonim pe baza unui adverb deja existent în neogreacă (ceea ce ar denota insuficiența cunoaștere a limbii-sursă), fie (2) să utilizeze un verb (cu vagă rezonanță romanică) probabil deja existent în limba vorbită în Moldova către jumătatea secolului al XIX-lea. În orice caz, verbul *a analoghica* nu s-a impus în româna literară și nu a fost înregistrat în niciunul dintre dicționarele epocii.

Ezitatea între cele două forme – *analoghisi* și *analoghica* – în textul aceleiași traduceri ilustrează un stadiu interesant în evoluția limbii române literare din secolul al XIX-lea: tendința de a înlocui cuvintele provenite sau părănd a proveni din neogreacă prin lexeme care semănau mai degrabă cu cele provenite dintr-o limbă romanică.

Merită semnalat în treacăt și faptul că, pentru a exprima aceeași idee de „a potrivi, a regla” cantitatea ingredientelor folosite într-o rețetă, postelnicul utilizează, în altă parte, verbul *a regularisi*:

„[...] topește [...] trei dramuri clei de moron, *regularisindu-ți* măsura cleiului după mărimea calupului [...]” (Drăghici [1846] 2005: 209).

Traducătorul redă astfel în limba română din epoca sa formularea din textul original francez: «[...] mettez fondre une demi-once de colle de poisson dans la quantité d’un verre d’eau en vous réglant sur la quantité de cette colle pour la gandeur du moule [...]» (p. 286).

Verbul *a regularisi* nu pune probleme speciale cercetătorului. Dicționarul-tezaur îl înregistrează în mod adecvat ca aparținând registrului învechit al limbii române și având sensurile „a aranja, a organiza, a regula [...]”; DLR precizează totodată faptul că verbul s-a format pe teren românesc prin adăugarea sufixului *-isi* la substantivul *regulă*. Am amintit aici acest citat numai cu scopul (1) de a atrage atenția asupra încă unei posibilități de a exprima ideea de a regla cantitățile folosite unele în funcție de altele și (2) de a ilustra cu încă un exemplu faptul că verbele formate pe teren românesc cu sufixul de origine neogreacă *-isi* erau frecvent folosite în epocă, inclusiv în cărțile de bucate.

În analogie

Un sfert de secol mai târziu, Ecaterina Steriady folosește, în cartea sa de bucate, adverbialul *în analogie*, probabil tot o creație ad hoc. Înainte de orice comentariu pe marginea acestei creații, se cuvine să precizăm că prima ediție a lucrării scrise de Ecaterina Steriady a fost publicată la Galați în 1871. Locul apariției este important, pentru că la Galați se afla o comunitate grecească puternic încheată și este perfect posibil ca autoarea să fi vorbit limba greacă sau chiar să fi fost bilingvă⁵. Încă și mai important este faptul că lucrarea Ecaterinei Steriady a fost reeditată ulterior; ultima ediție, apărută la prestigioasa editură bucureșteană Alcalay, datează din 1926⁶ și a fost rescrisă conform normelor ortografice, retorice și lexicale în vigoare în epocă. Astfel, studiul

⁵ Tot ce știm despre autoarea cărții menționate este că a fost soția unui colonel, de vreme ce semnează „Ecaterina Colonel Steriady”.

⁶ Ca un amănunt semnificativ, este demn de semnalat faptul că, în ediția din 1926, până și numele autoarei apare ușor modificat: Steriad, în loc de Steriady, cum fusese grafiat anterior.

comparativ al celor două ediții îi permite cercetătorului să tragă o serie de concluzii importante cu privire la evoluția limbii române în acest interval de peste o jumătate de secol.⁷

În prima ediție a cărții, întâlnim o formulare extrem de interesantă. În rețeta pentru „macaroni” apare locuțiunea substantivală cu funcție adverbială *în analogie*, din aceeași familie semantică și lexicală cu verbele *a analoghisi* și *a analoghica*, citate anterior: „Se prepară și se pisează o litră de migdale cu 180 dramuri zahăr, albuș de ouă și răsătură de la o lămâie. Amestecați-le la un loc un quart de oră. Se pun *în analogie* cu o spatulă aceste paste în bucăți mici cât un gologan [...]” (Steriady 1871: 104).

În ediția din 1926, această rețetă a fost reformulată după cum urmează: „Pisează 300g de migdale cu 400g de zahăr la 2 gălbenușuri de ou și răsătura de la o lămâie, amestecându-le la un loc un sfert de oră. Pune pe hârtie aceste paste în bucăți cât moneda de 1 leu de mari [...]”.

Trecem deocamdată peste alte comentarii lexicale și retorice posibile și ne întrebăm numai ce înțeles are adverbialul *în analogie* din prima ediție, total dispărut, după cum vedem, din volumul republicat în 1926⁸. Având în vedere că sensul substantivului românesc de origine greacă *analogie* este „raport, asemănare”, nu putem presupune decât că Ecaterina Steriady a dorit să întărească în acest fel ideea că grămăjoarele „mici cât un gologan” trebuie să fie *asemănătoare*, tăiate *relativ egal* („cu o spatulă”). Această precizare a fost, probabil, considerată redundantă de autorul/autoarea ediției din 1926, care, pe bună dreptate, a omis-o.

Lambricarisi

Verbul *lambricarisi* apare tot în prima ediție a cărții scrise de Ecaterina Steriady:

(i) „Se mai strecoară iarăși de va părea că nu e destul de limpede, *se mai lambricarisește* printr-o pâlnie de pâslă” (Steriady 1871: 136).

(ii) „Când patiseria va fi răcită, se poate turna o jilea [jелеu] venaturilor, pregătită mai înainte, *lambricarisită* și retopită” (Steriady 1871: 154).

Verbul *a lambricarisi* nu a fost înregistrat în niciunul dintre dicționarele limbii române din secolele XIX și XX.

⁷ Nu se știe dacă Ecaterina Steriad(y) mai trăia în momentul apariției acestei ultime ediții, îngrijite de un anonim care semnează cu inițialele L.N.

⁸ În *Dicționar grec român după alfabet* ([1798] 2005), sub intrarea substantivului *αναλογία*, găsim înregistrate sensurile „potrivire, celsuire, asemănare cu măsură, precum doao spre patru și trei spre șase, îndreptare”. În același dicționar (*sub voce* *αναλόγος*, adj.), întâlnim și expresia *κατά αναλογίας*, cu traducerea „după celsuire, după dreapta chipzuire”.

Lexemul provine din ngr. λαμπρικάρω cu sensurile 1. (popular) a filtra un lichid; 2. (general) a curăța foarte bine; 3. a (se) limpezi (cf. Babiniotis 1998; Brad-Chisacof 2007)

Etimologia verbului *lambricarisi* este firească, de la aoristul verbului grecesc, respectiv λαμπρικάρησα.

De altfel, în ediția din 1926 a aceleiași cărți, verbul *a lambricarisi* a fost înlocuit cu *a limpezi*:

(i) „Apoi se mai strecoară, și dacă ți se pare că nu e destul de limpede, se mai *limpezește* printr-o pâlnie de pâslă.” (Steriad 1926: 183)

(ii) „Când patiseria se va răci, toarnă ... gealeaua, pregătită de mai înainte, *limpezită* și retopită. (Steriad 1926: 205)

Este probabil ca, în ediția din 1871, autoarea să fi recurs la împrumutul lexical *a lambricarisi*, pentru a evita folosirea verbului „a limpezi” imediat după adjectivul „limpede”. Chiar dacă dicționarele din secolul al XIX-lea nu au înregistrat verbul *a lambricarisi*, este totuși posibil ca acesta să fi avut o oarecare circulație în epocă.

Este interesant de semnalat că, pentru același sens, postelnicul Drăghici folosește atât verbul – încă în uz și recomandabil în astfel de contexte – *a limpezi*: „[...] așază pe farfurie, *limpezește și curăță* de grăsime fiertura [...]. (Drăghici 1846 [2005]: 67), cât și verbul *a lămuri*, al cărui sens de „a limpezi”, așa cum precizează și dicționarul-tezaur, este astăzi învechit:

(i) „Strecoară zama și *o lămurește* în altă tingire” (Drăghici 1846 [2005]: 27).

(ii) „Pune zama la răceală pentru ca a doua zi să *o lămurești*” (Drăghici 1846 [2005]: 29).

(iii) „Apoi scurge [...] zama puilor, curăț-o de grăsime, *lămurește-o* cu un ou” (Drăghici 1846 [2005]: 160).

Acest detaliu dovedește, o dată în plus, (1) varietatea și bogăția lexicului gastronomic românesc, în diferite etape ale evoluției vocabularului, precum și (2) faptul că scriitorul Manolachi Drăghici a dorit să ofere publicului moldovean o traducere literară, în care acuratețea față de original era dublată de grija pentru variația stilistică. Postelnicul a fost un bun cunoscător al limbii române din vremea sa, ca și al limbii franceze. Cunoștințele sale de neogrecă par a fi fost precare; de altfel, în Moldova (și în Muntenia), la jumătatea secolului al XIX-lea exista tendința de a renunța la cunoașterea aprofundată a limbii grecești în favoarea limbii franceze (și eventual a celei italiene).

Studiul traducerii din care am spicuit aici câteva exemple scoate în evidență o serie de caracteristici interesante ale acesteia în sincronie și în diacronie. Alte aspecte vor fi discutate în studii viitoare.

SURSE

- Drăghici, Manolachi, [1846] 2005, *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al curții Franței, potrivite pentru toate stările*. Traduse de postelnicul Manolachi Drăghici. Ediție de Olga Rusu și Constantin-Armand Vizitiu, Iași, Opera Magna.
- Kogălniceanu, Mihail, Costache Negruzzi, [1841] 1846 *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, Iași, Albina.
- Robert, P.S., 1845, *La grande cuisine simplifiée, art de la cuisine nouvelle mise à la portée de toutes les fortunes suivie de la Charcuterie, de la Pâtisserie, de l'office, des Conserves de légumes et précédée d'un Dictionnaire de Cuisinier*, Paris, Audot.
- Steriady, Ecaterina, 1871, *Buna menajeră. Carte de bucate practică. Bucătăria română, franceză și germană, Tot felul de prăjituri, dulcețuri, înghețate, precum și Bucătăria vegetariană* Galați.
- Steriad, Ecaterina, 1926, *Buna menajeră. Carte de bucate practică. Bucătăria română, franceză și germană. Tot felul de prăjituri, dulcețuri, înghețate, precum și Bucătăria vegetariană*, Ediție nouă. Revăzută complet de L.N., București, Editura librăriei „Universala” Alcalay & Co.

BIBLIOGRAFIE

- Suciu, Emil, 2011, *Influența turcă asupra limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Babiniotis, G., 1998, *Λεξικό της νέας Ελληνικής γλώσσας*, Atena, Centrul de Lexicologie.
- Brad-Chisacof, Lia (coordonator), 2007, *Dicționar neogrec-român*, București, Editura Demiurg.
- *** [1798] 2005, *Dicționar grec-român după alfabet* (ediție, studiu filologic și glosar: Lia Brad Chisacof), București, Editura Academiei Române.
- *** 1913-1949, *Dicționarul limbii române*, A-B, C, D-De, F-I, J-Lojniță, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, Tipografia ziarului „Universul”, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- *** 1965-2000, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, M-U, V- vizuină, Z, București, Editura Academiei Române.
- *** 2011, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Vol. I, A-B, București, Editura Academiei Române.
- Hristea, Theodor (coordonator) 1972, *Sinteze de limba română*, București, Editura didactică și pedagogică.

Mariana NEȚ
 Institutul de Lingvistică al Academiei Române
 „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București